

НҮҮРС УС

Лекц №3

Агуулга

- Нүүрс ус
  - Ангилал
  - Нэршил
- Моносахарид
- Гликозид, гликозидийн холбоо
- Дисахарид
- Полисахарид

Нүүрс ус

- амьд эд эсийн бүрэлдэхүүн хэсэг хоол тэжээлийн нөөц, энергийн үндсэн эх үүсвэр **Түлш юм.**

Нүүрс - ус нь байгальд ялангуяа ургамалд өргөн тархсан байгалийн нэгдлүүд юм. Нүүрс - ус нь фотосинтезийн процессын дүнд ургамалд нийлэгжэн үүсдэг. Жилд фотосинтезээр $4 \cdot 10^{10}$ нүүрстөрөгч агуулсан органик бодис (нүүрс - ус) буюу 100 тэрбум тонн биомасс үүсч, үүний 2 тэрбум тонныг зөвхөн хүнсэнд ашигладаг байна.

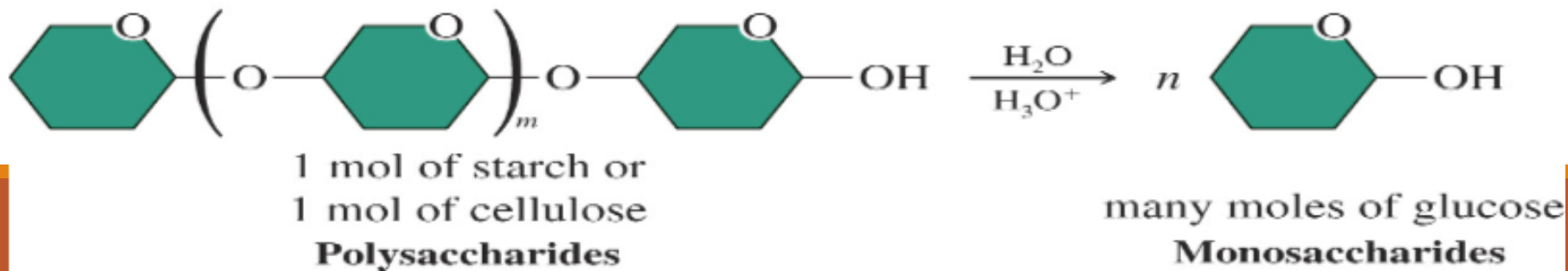
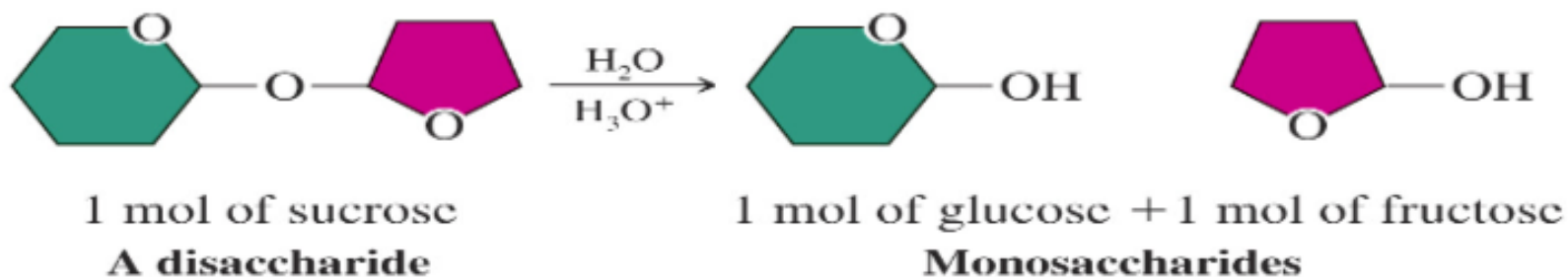
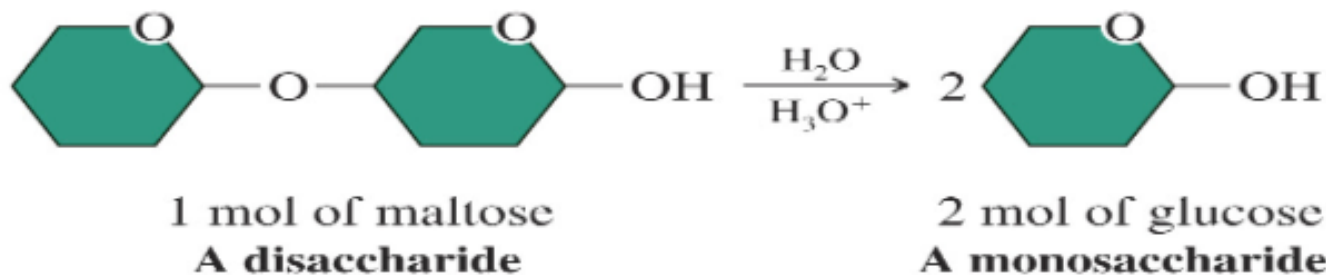
Нүүрс ус

- Хүн амьдрал ахуйд нүүрс усны хэрэглээ:
  - Түүхий эд – мод, даавуу
  - Хоол тэжээл – сахар, цардуул
- Нүүрсусны үүрэг:
  - Бүтцийн тулгуур нэгж
  - Энергийн эх үүсвэр
  - Биосинтезийн эх бодис
- Байгаль дээр 3-7 ширхэг C-атом агуулсан нүүрсусууд их тархана.
- Ихэнх нүүрсусыг “оза” төгсгөлөөр нь таньж болно.

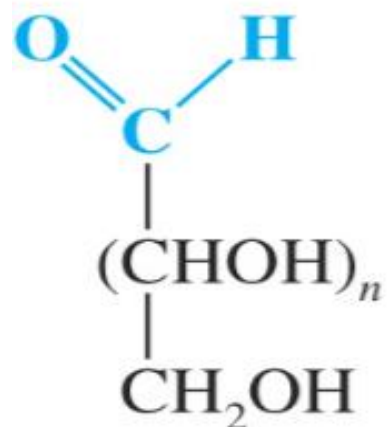
Нүүрс - ус нь олон атомт альдегид спирт ба олон атомт кетон спирт юм. Эрт үед нээгдэж байсан нүүрс-усны нэгдэл нь найрлагын хувьд $(\text{CH}_2\text{O})_n$ буюу $\text{C}_n\text{H}_{2n}\text{O}_n$ гэсэн ерөнхий томьёонд захирагдаж байсан тул нүүрс – ус хэмээх бодисын томьёог анх 1844 онд эрдэмтэн **К. Шмидт** дэвшүүлсэн.

• Нүүрс усны ангилал

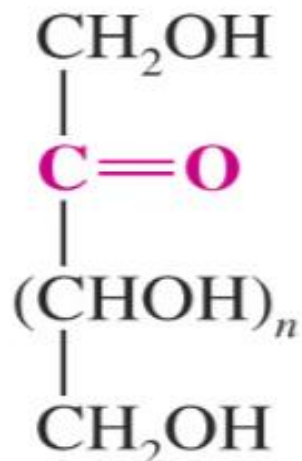
- Ерөнхий томъёо: $C_n(H_2O)_n$
  - Моносахарид гидролизод орохгүй энгийн нүүрс ус. /глюкоз/
  - Дисахарид нь гидролизод орж 2 моносахарид үүсгэнэ/сахароз/
  - Олигосахарид нь 4-10 моносахаридтай
  - Полисахарид нь 10-аас дээш моносахаридтай

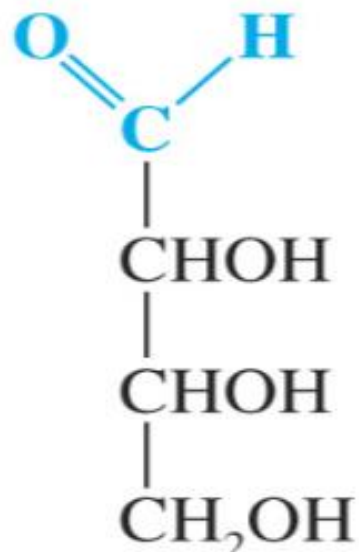
● Моносахарид

An **aldose**

A **ketose**

An **aldotetrose**
 C_4

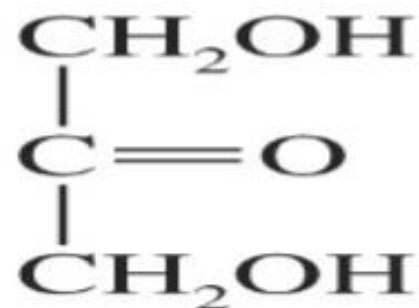

A **ketopentose**
 C_5

Моносахаридын D ба L энантиомерүүд

Glyceraldehyde
(an aldotriose)

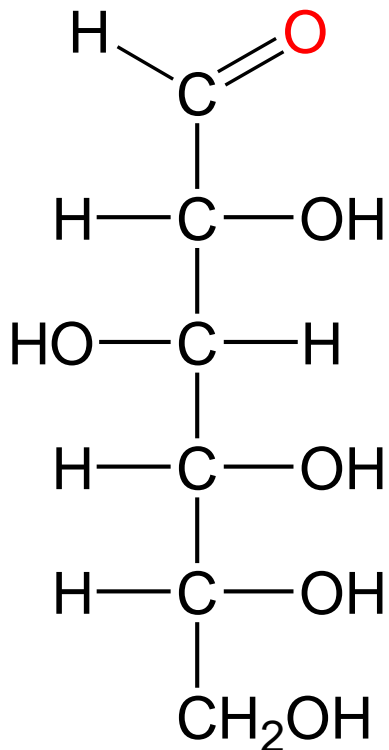

Dihydroxyacetone
(a ketotriose)

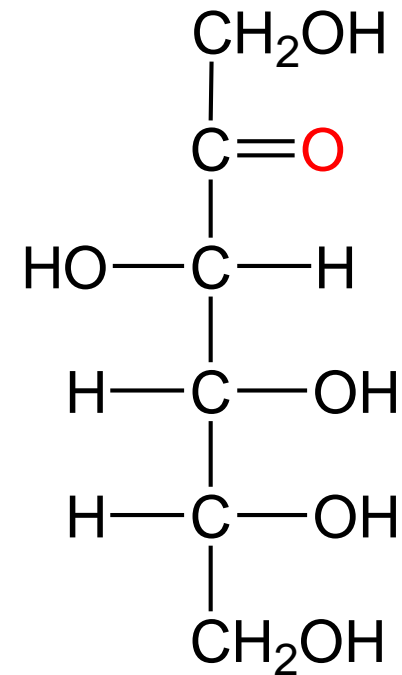
моносахар

Альдоза (глюкоза) нэг төгсгөлд нь альдгидийн бүлэгтэй.

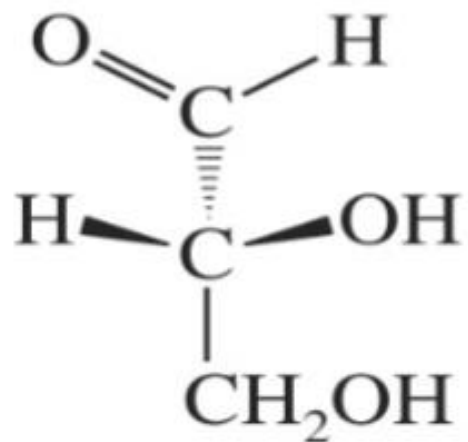

D-glucose

кетоза (фруктоза) кето бүлэгтэй, ихэвчлэн C2 дээр

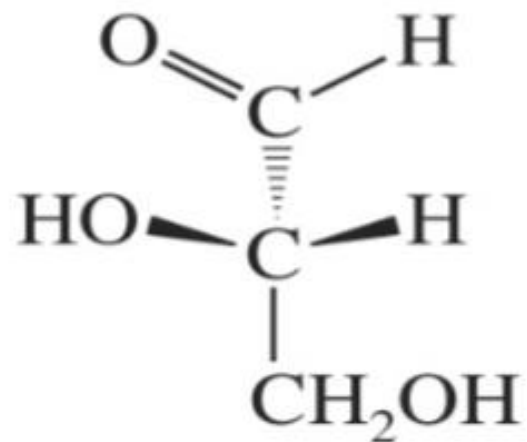

D-fructose

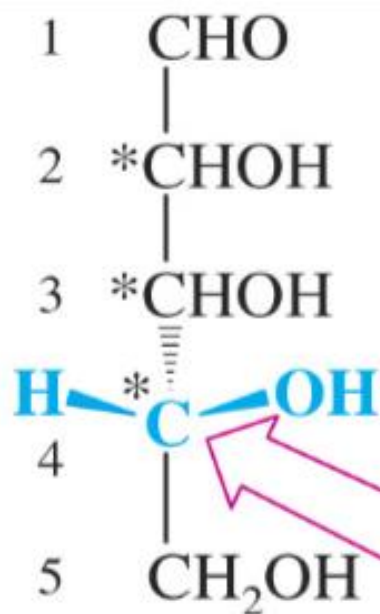

(+)-Glyceraldehyde

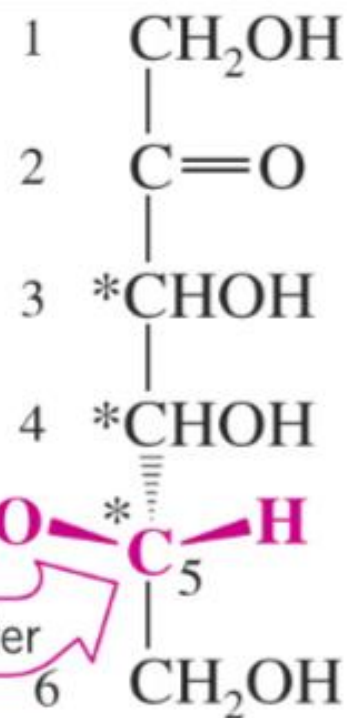
and

(-)-Glyceraldehyde

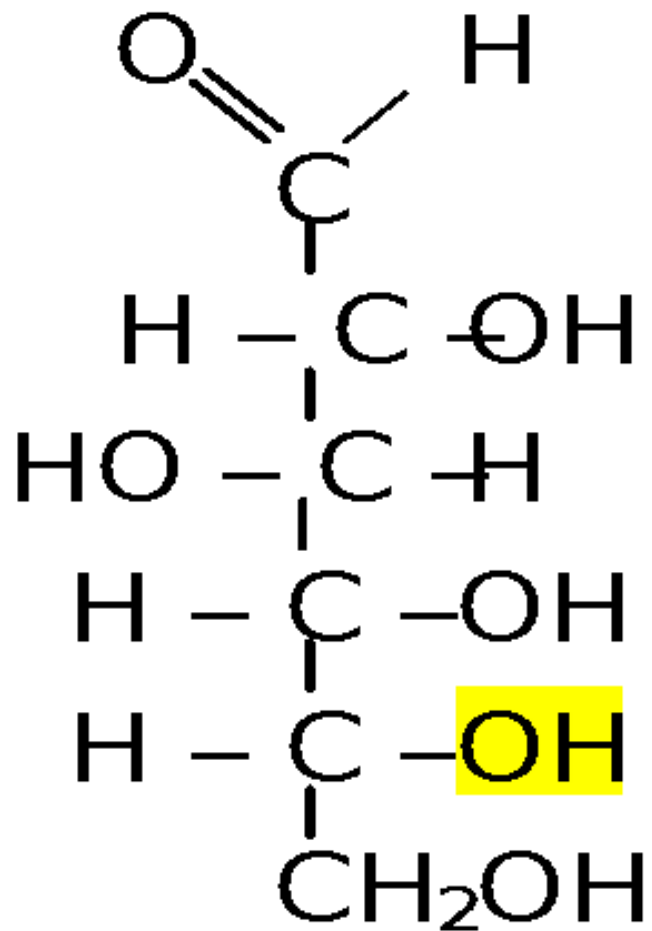
A D-aldopentose

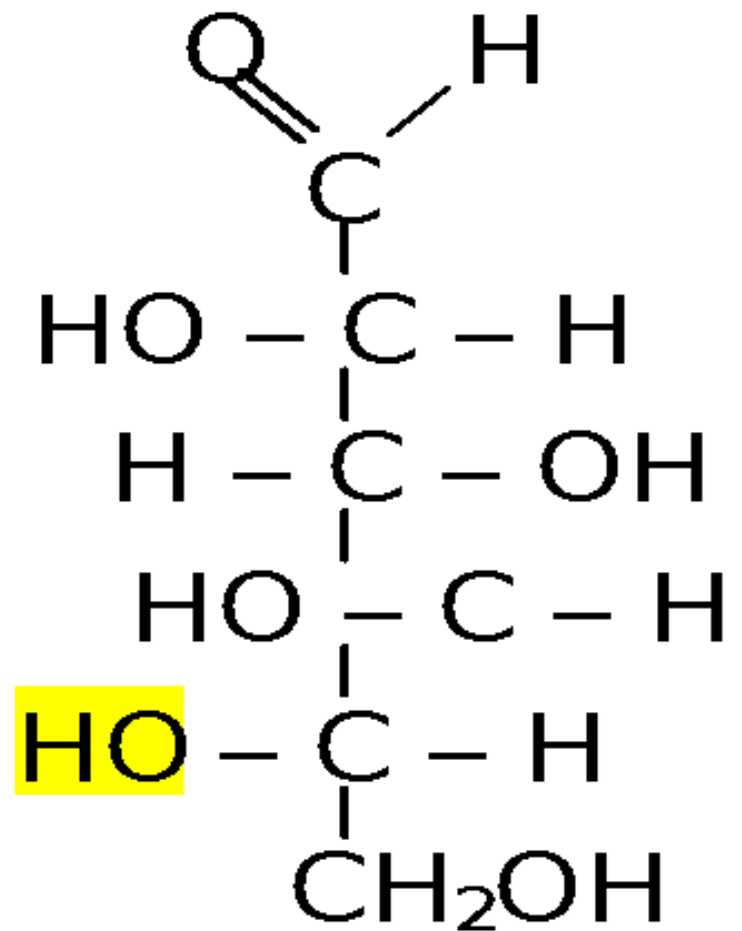
An L-ketohexose

Highest numbered stereogenic center

Нэршил

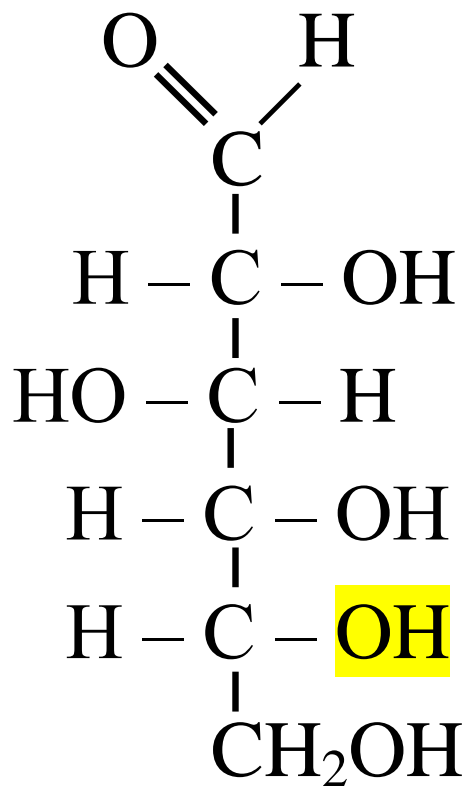

D-glucose

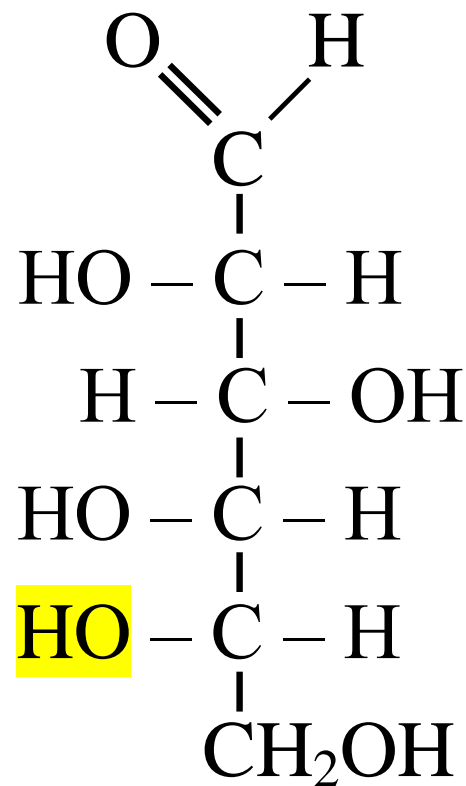

L-glucose

Стероизомерийн тоо нь 2^n байдаг. Тухайлбал C6 тай нүүрс усанд 8 орон зайн изомер байдаг.

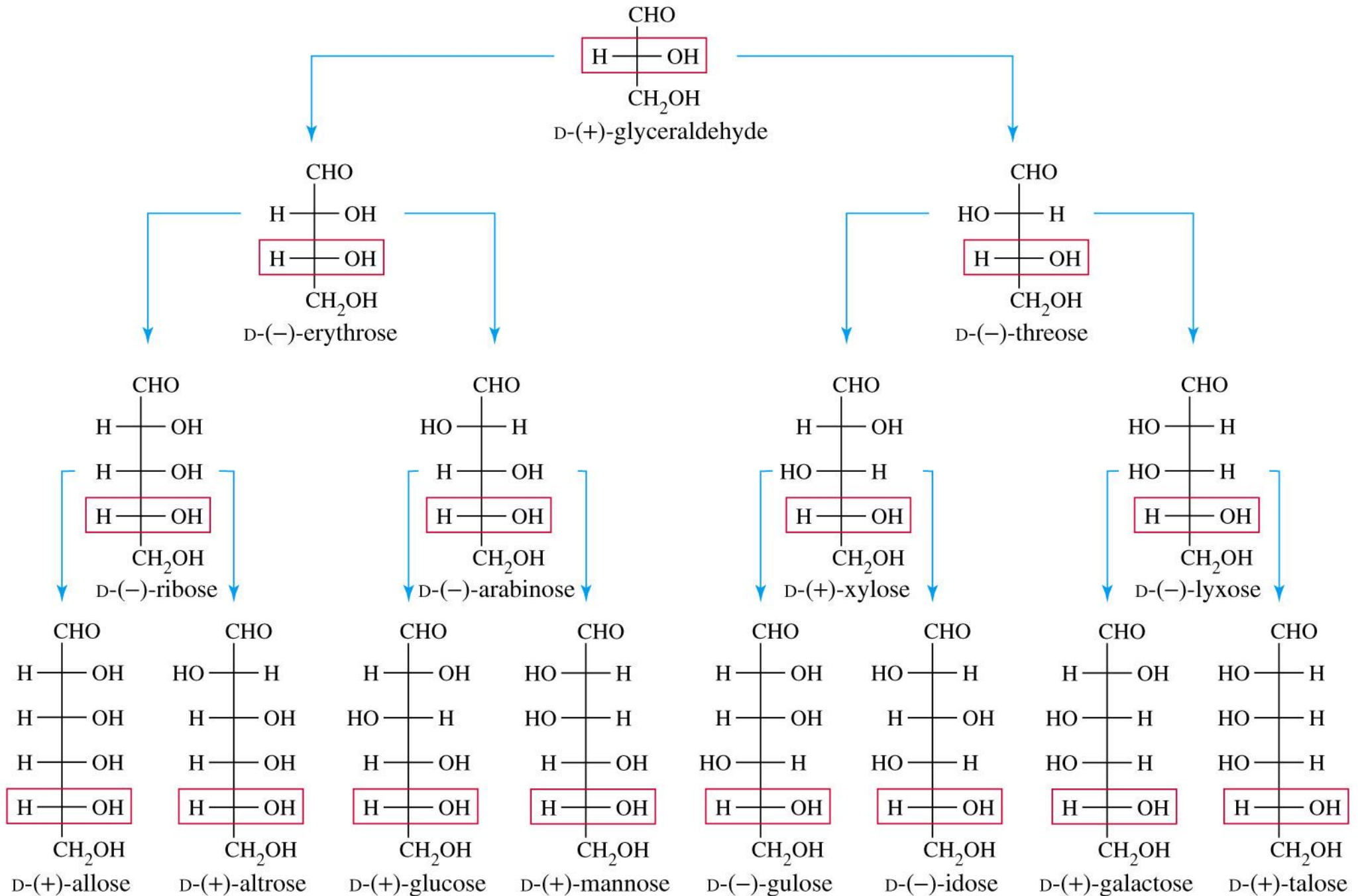

D-glucose

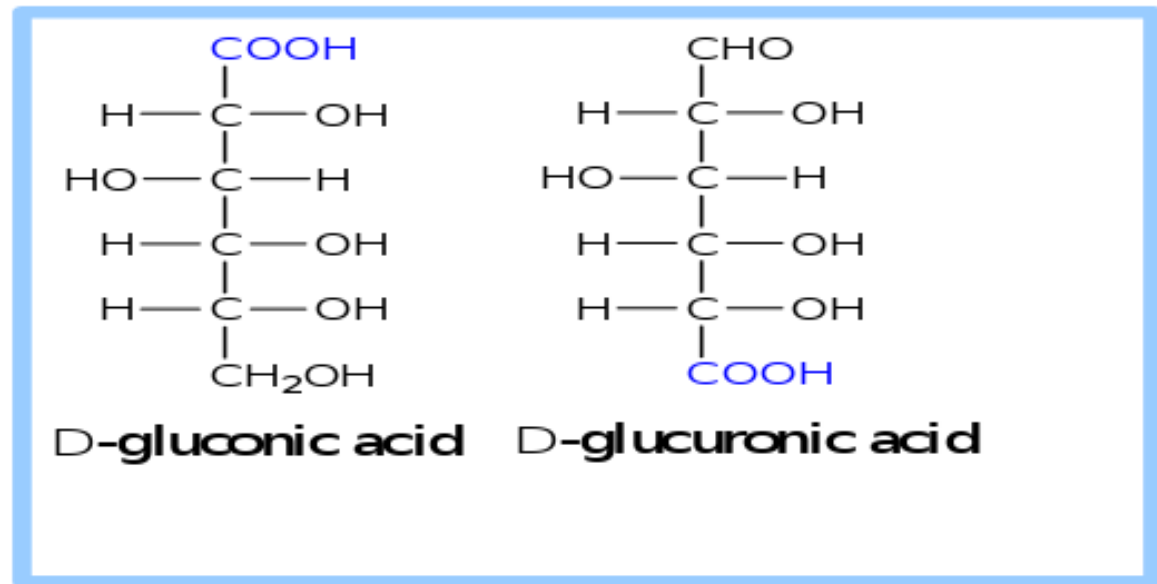
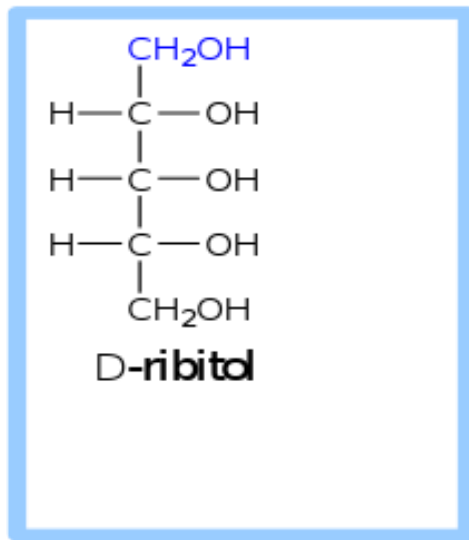

L-glucose

Альдозуд

Сахарын уламжлалууд

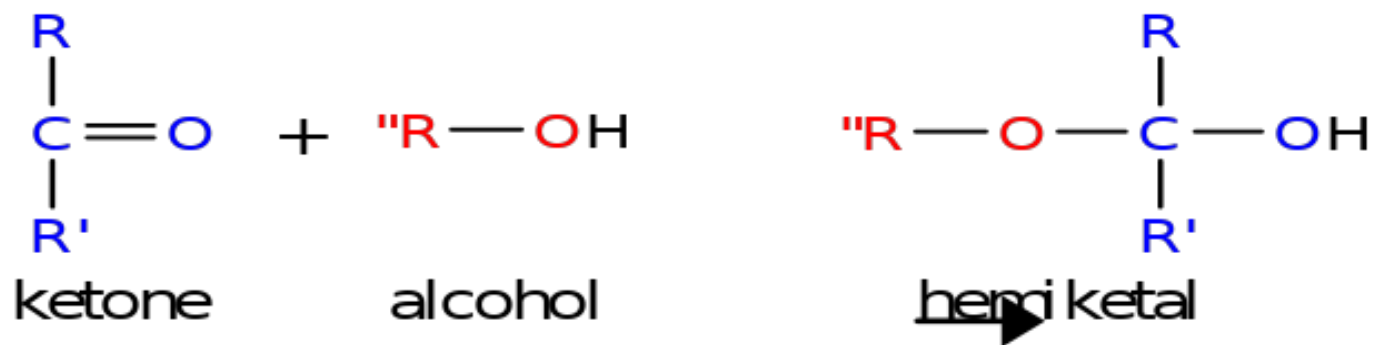
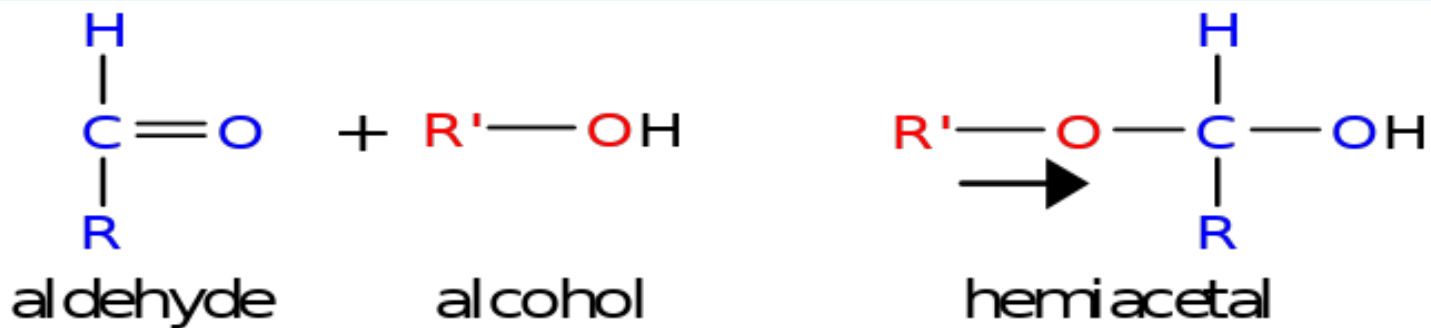

- Сахарын спирт- альдегидийн бүлэг ангижрахад үүснэ. Ж: ribitol.
- Сахарын хүчил – альдоза нь альдегид бүлгээрээ исэлдэх ба D-глюкозоос D-глюконы хүчил үүсэх, /gluconic acid/
- Альдегидийн бүлэг хэвээр үлдэж анхдагч спиртийн бүлэг исэлдэхэд D-глюкуроны хүчил үүснэ. /glucuronic acid./

Хавортын томъёо

- Альдегид ба кетонууд спирттэй урвалд орж хагас ацеталийг үүсгэдэг шиг орон зайн тохиромж бүрдсэн үед нэг молекул доторх –ОН бүлэг нь СО бүлэгтэй нэгдэх урвалд орно.
- Пентоз болон гексозууд усан уусмалдаа цагираг хагас ацеталийн хэлбэрээр оршино.
- Цагираг хагас ацеталийн энэ дүрслэлийг **Хавортын томъёо** гэнэ.

Хагас ацеталь ба хагас кеталь үүсэх

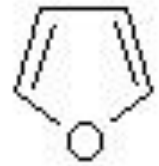

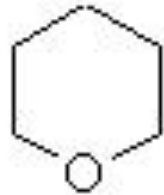
Tetrahydrofuran

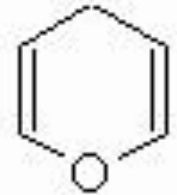
Furan

Tetrahydropyran

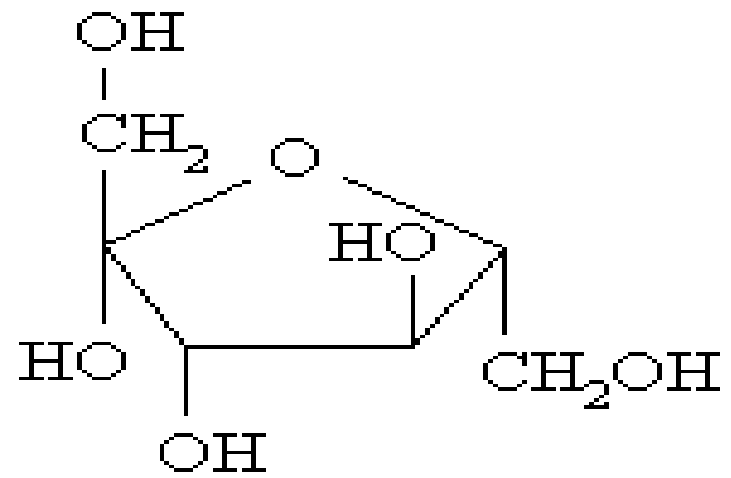
Pyran

- 6 гишүүнтэй **пираноза** хэлбэр нь C1 дахь кето бүлэг C5 дахь OH бүлгийн урвалаар үүснэ.
- 5 гишүүнтэй **фураноза** хэлбэр нь C2 дахь кето бүлэг C5 дахь OH бүлгийн урвалаар үүснэ.
- Фурантай төстэй бүтэцтэй нүүрсусыг **фураноза**, пирантай төстэй нүүрсусыг **пираноза** гэнэ.

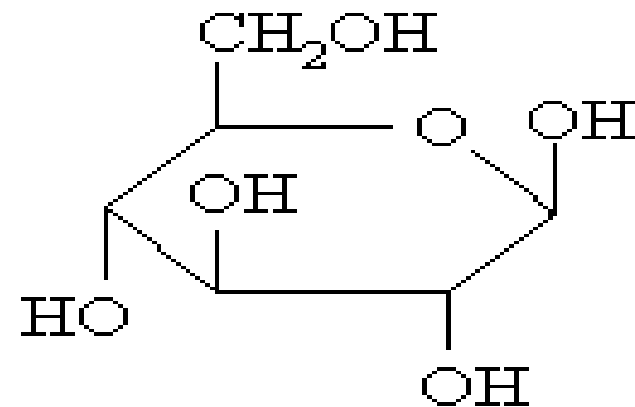

Furanose

Fructose

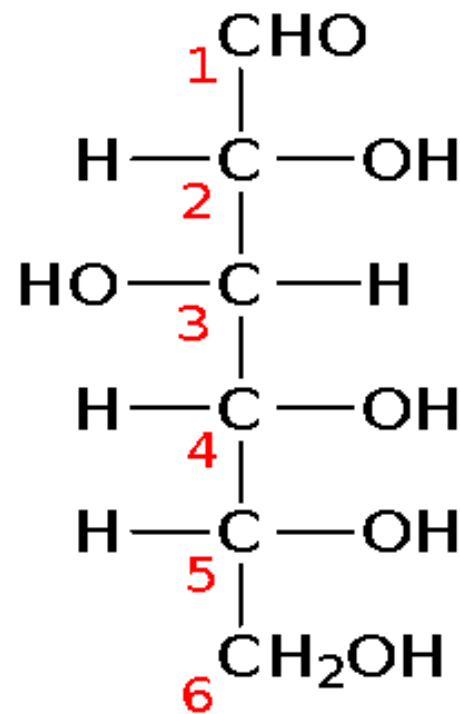

Pyranose

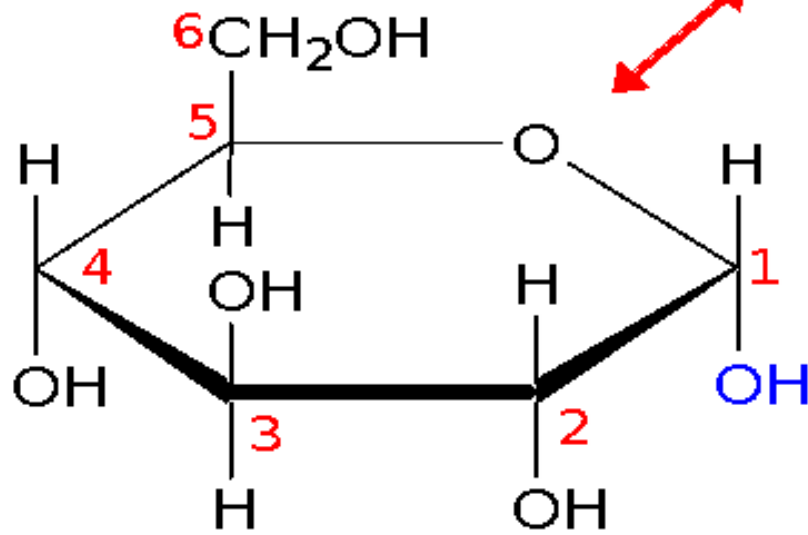
β -D-glucose

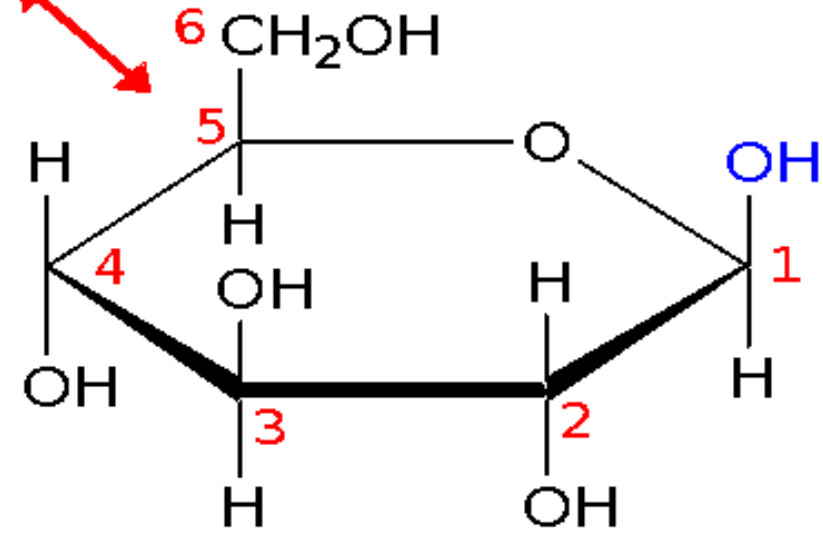
- Хавортын томъёонд шинээр үүссэн ОН бүлэг хавтгайн дээд талд байрлаж байвал β -хэлбэр, доод талд байвал α –хэлбэр гэнэ.
- Урьд нь карбонилын бүлэг байсан С-атомын конфигурацаараа ялгаатай нүүрсусны стереоизомерүүдийг аномерүүд гэнэ.

D-glucose
(linear form)

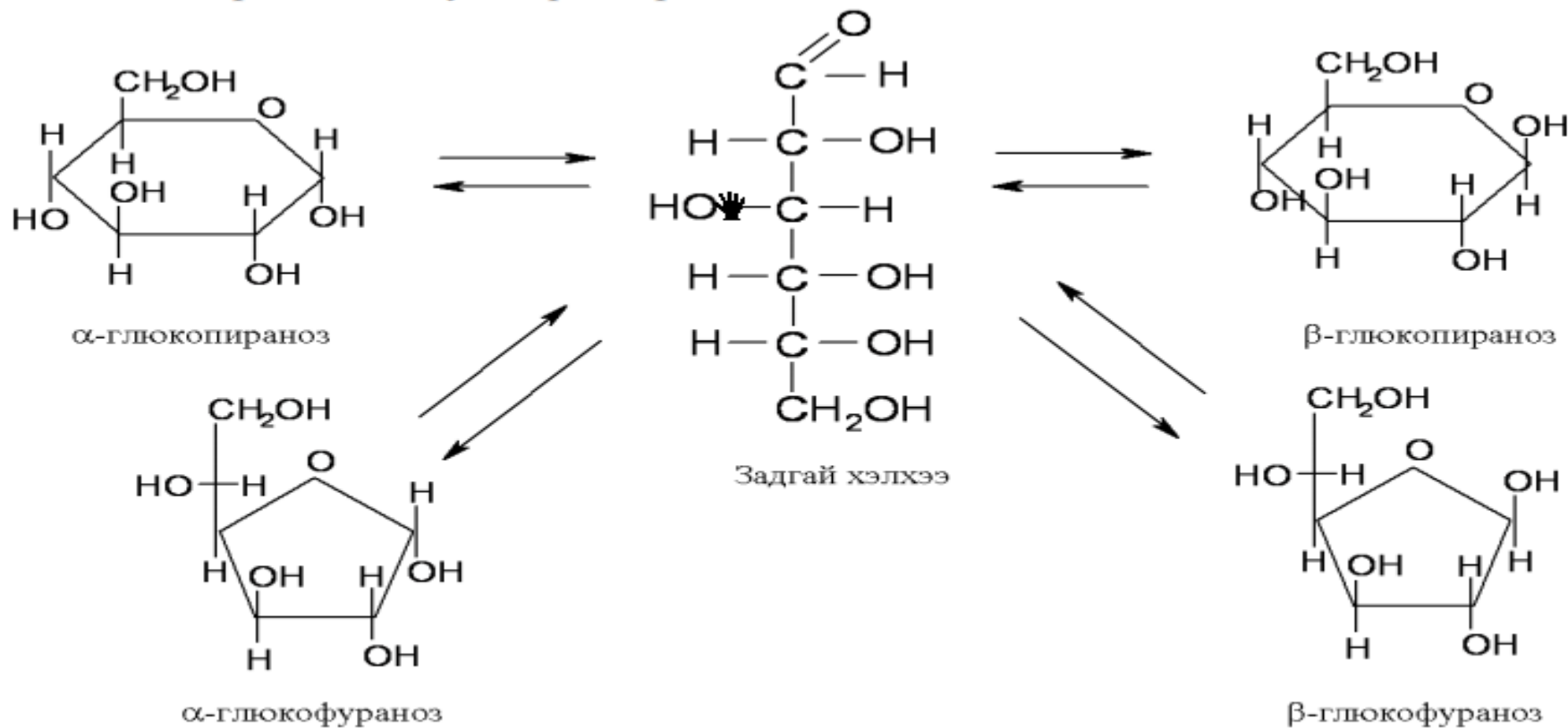

α -D-glucose

β -D-glucose

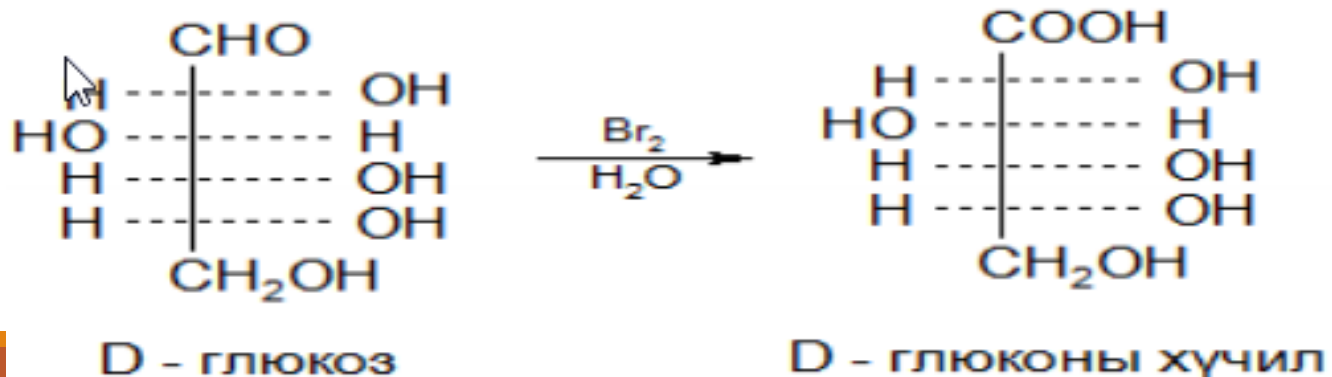
Моносахаридын төлөөлөгч тус бүр уусмалдаа нэгэн зэрэг хэд хэдэн таутомер хэлбэрт оршдог. Таутомерийн хэлбэрт задгай хэлхээтэй пираноз , фураноз орно. Задгай ба цагираг хэлбэр нь л харилцан бие биедээ шилжих "О" үзэгдлийг таутомержих үзэгдэл гэнэ.

Моносахарын химийн шинж чанар

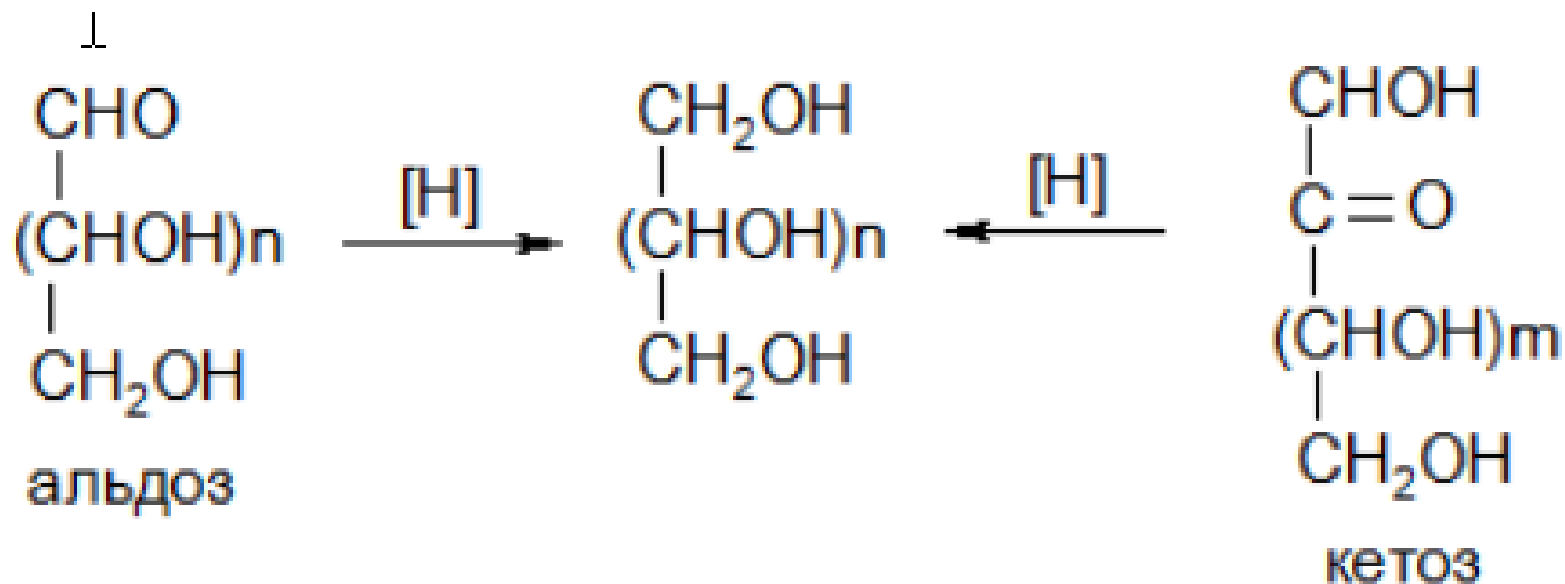
Исэлдэх

- Моносахар нь шүлтлэг орчинд Cu^{+2} , Ag буюу Fe(III) -цианидын оролцоотойгоор хялбар исэлддэг. Cu_2O улаан тунадас буудаг.
- Мөнгөний оксидын аммиакын уусмал буюу Толленсын урвалжаар моносахаридыг исэлдүүлэхэд альдоны хүчил үүсдэг. Энэ процессыг мөнгөн тольны урвал гэж нэрлэдэг.

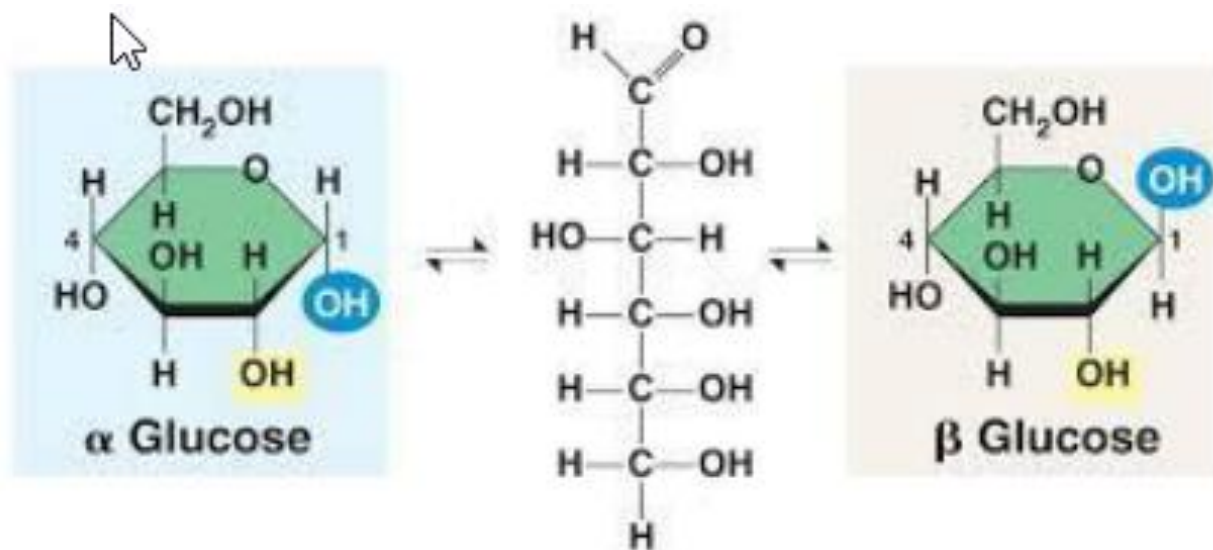
Ангижрах урвал:

Моносахаридуудыг болгоомжтой ангижруулахад тохирох олон атомт спирт үүсдэг (глицит, тетрит, пентит, гексит г.м).

Моносахаридын гол төлөөлөгчид

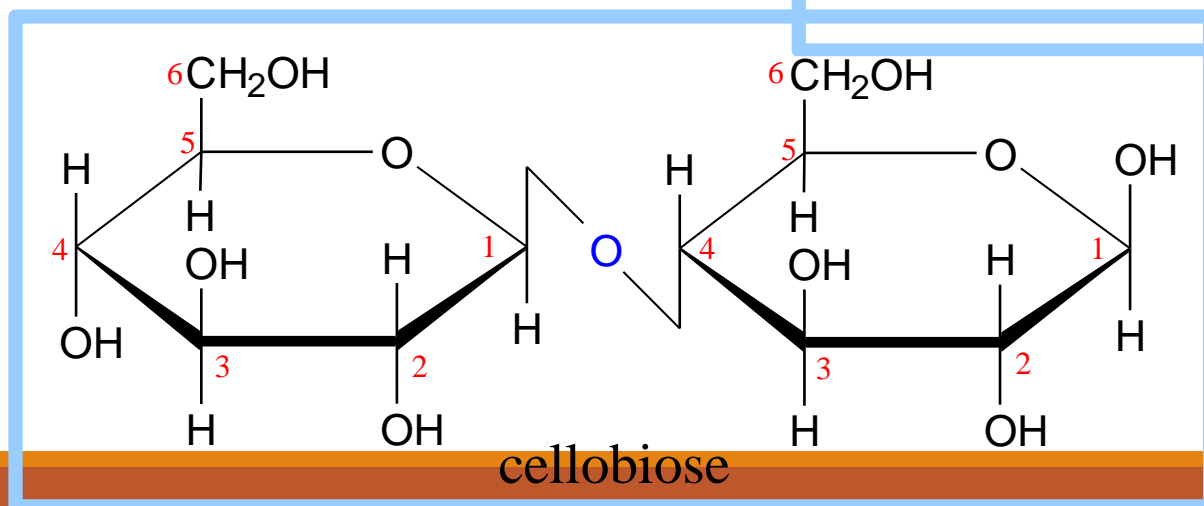
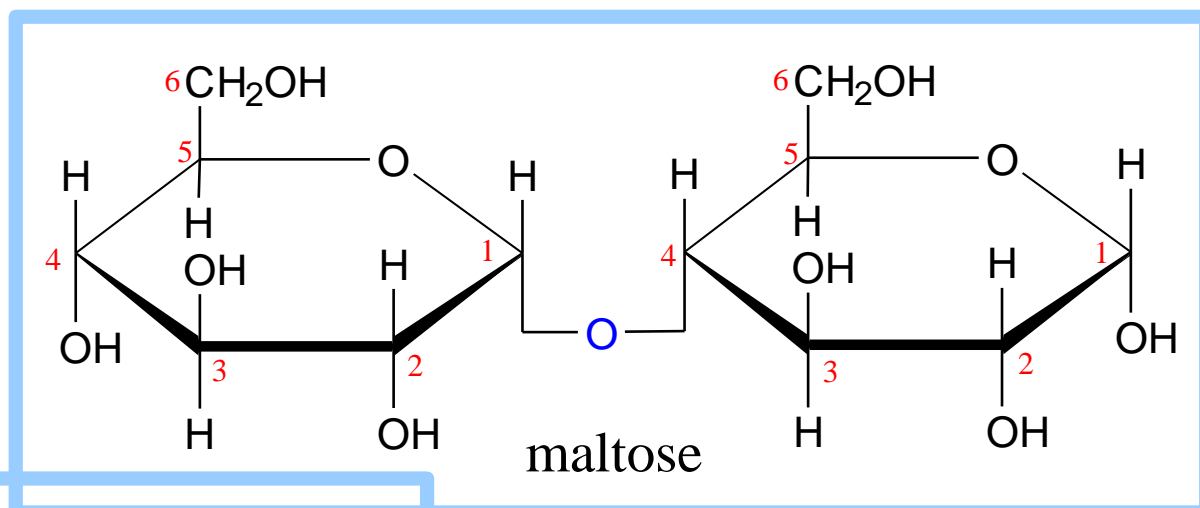
Глюкоз - Глюкоз буюу усан үзмийн сахар нь байгальд хамгийн өргөн тархсан моноз юм. Бүх төрлийн жимс, жимсгэнэ ялангуяа зөгийн бал, усан үзмэнд 17-20% глюкоз байна. Хүн амьтны цусанд 0.08-0.1% глюкоз агуулагдах ба чихрийн шижингээр өвчлөхөд хэмжээ нь эрс нэмэгдэнэ. Чихэрлэг амттай боловч сахарозоос 2 дахин, фруктозоос 3 дахин сул чихэрлэг амттай. Глюкоз нь задгай хэлхээ ба цагираг бүтцийг үүсгэнэ.

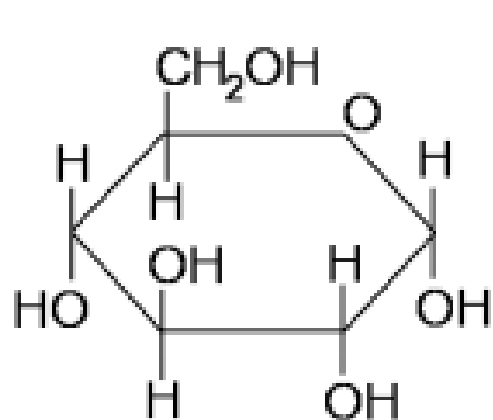
● Гликозид ба гликозидийн холбоо

- Спиртийн О-атом моносахаридын аномер С-атомтай холбогдоход үүссэн холбоог **гликозидийн холбоо** гэнэ.

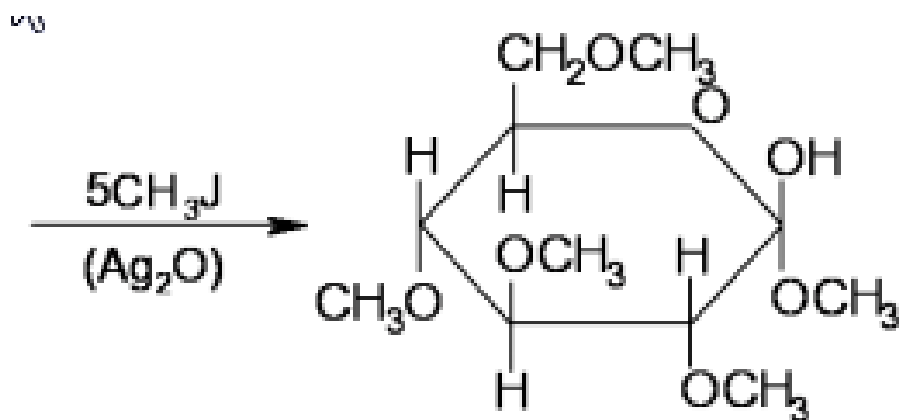

Эфиржих урвал:

Сахар нь цагираг таутомер хэлбэртээ мөн эфиржих урвалд ордог.

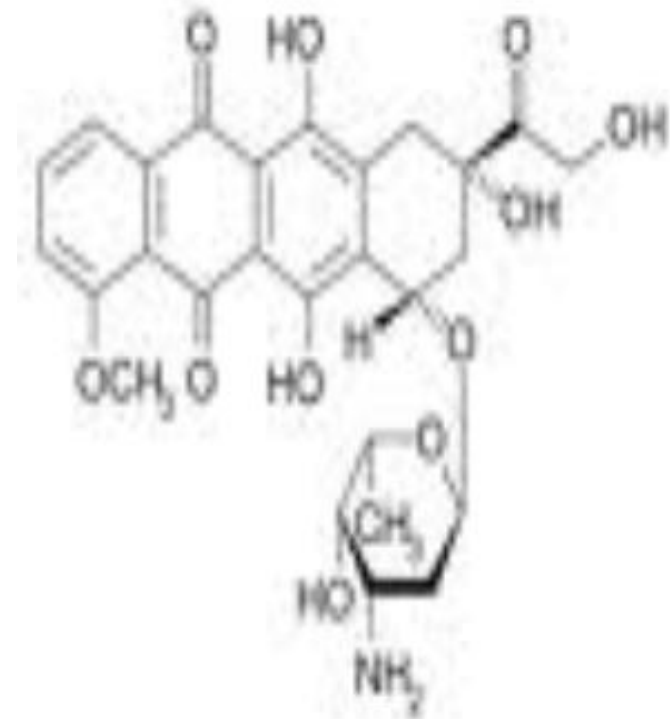
α -D глюкопираноз

Пентаметил α -D -глюкопираноз

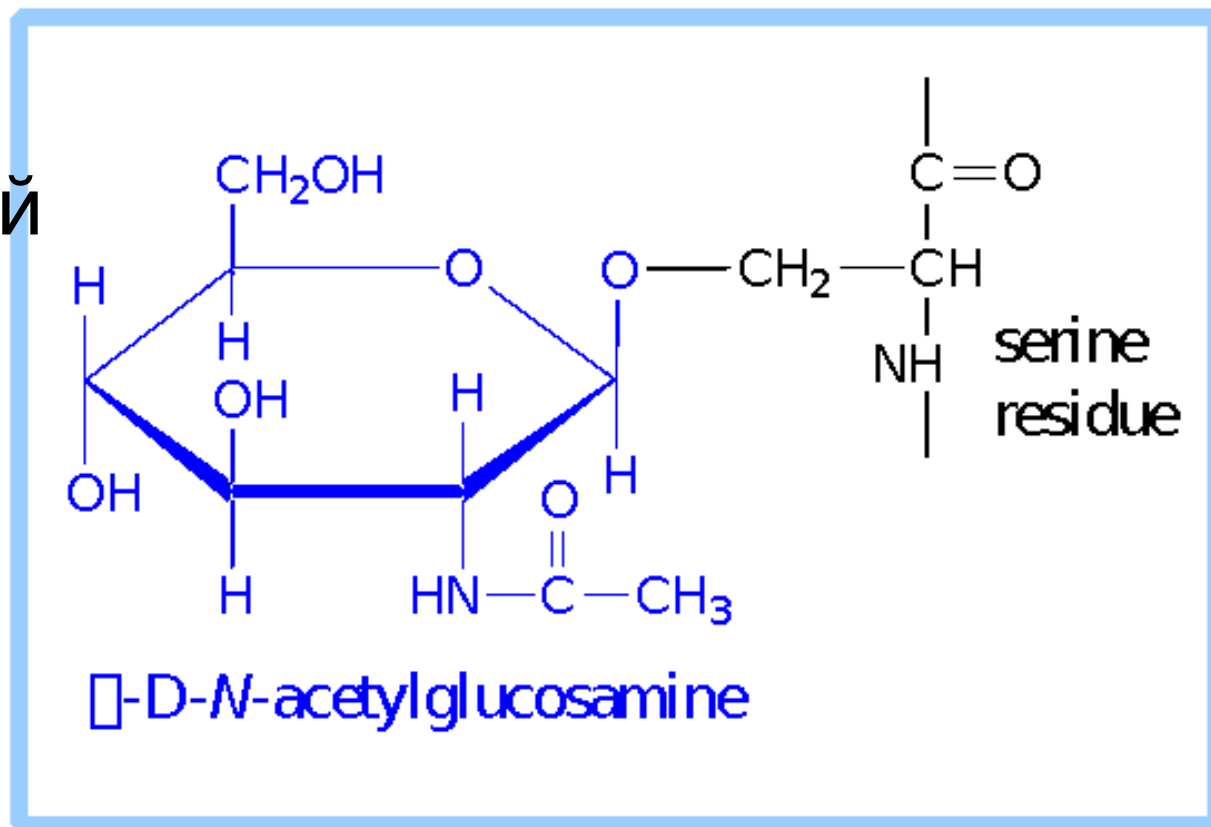
Агликон

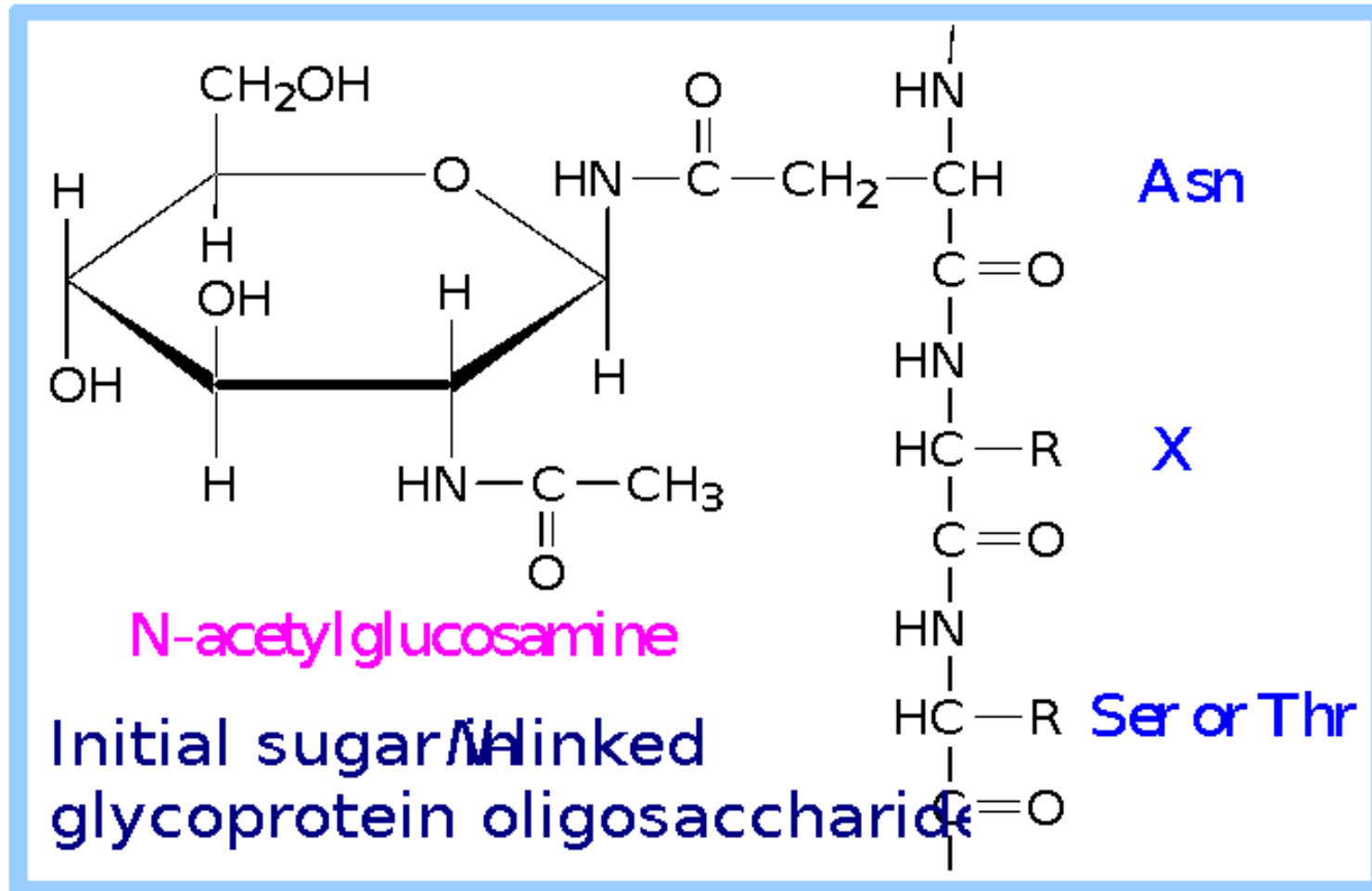
- Спиртийн молекул нь том молекул бол түүнийг **агликон** гэнэ.
- Ж: Микроорганизмд үүсдэг адриамицин гэх гликозидийг хавдрын эмчилгээнд хэрэглэдэг.
- Энэ нь α – гликозидийн холбоогоор холбогдсон L-даунозамины сахар агуулдаг.

О – Гликозид

Ж: пептидийн хэлхээний сериний амин хүчил β - О-гликозидийн холбоогоор N-ацетил – глюкозаминтай холбогдсон байна.

N-гликозид: Моносахаридууд азотын атомаар дамжин гликозид үүсгэх.

Ж: Аспарагины хүчлийн амидын азотын атом β-N- гликозидийн холбоогоор

N-ацетил –глюкозаминтай холбогдсон байна.

Дисахарид

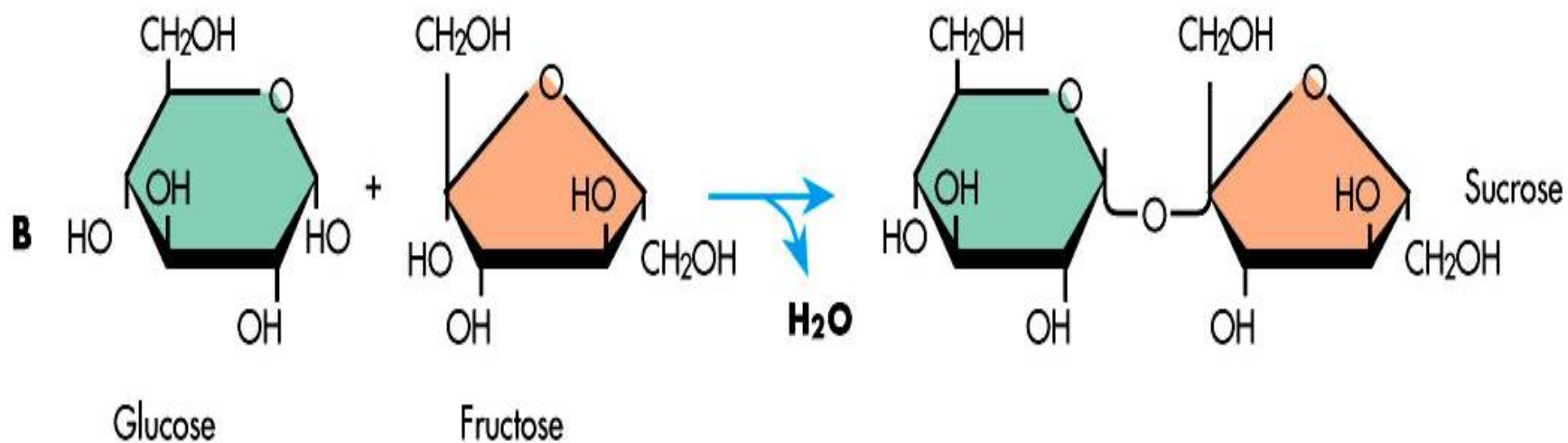

Гидролизоор 2 моносахарид үүсгэж задрах полисахаридыг дисахарид (биоз) гэнэ. Дисахарид нь усанд сайн уусдаг, чихэрлэг амттай цагаан өнгийн талст бодисууд.

Дисахаридын молекулд агуулагдах 2 моносахарид нь ижил байхаас гадна бас өөр байж болно. 2 моносахарид нь хэрхэн холбогдсоноос хамаарч дисахарид нь шинж чанараараа ялгагддаг. Ихэнх тохиолдолд C1-- O -C4 гэсэн гликозидын холбоо үүсгэн холбогдох

○ Сахароз

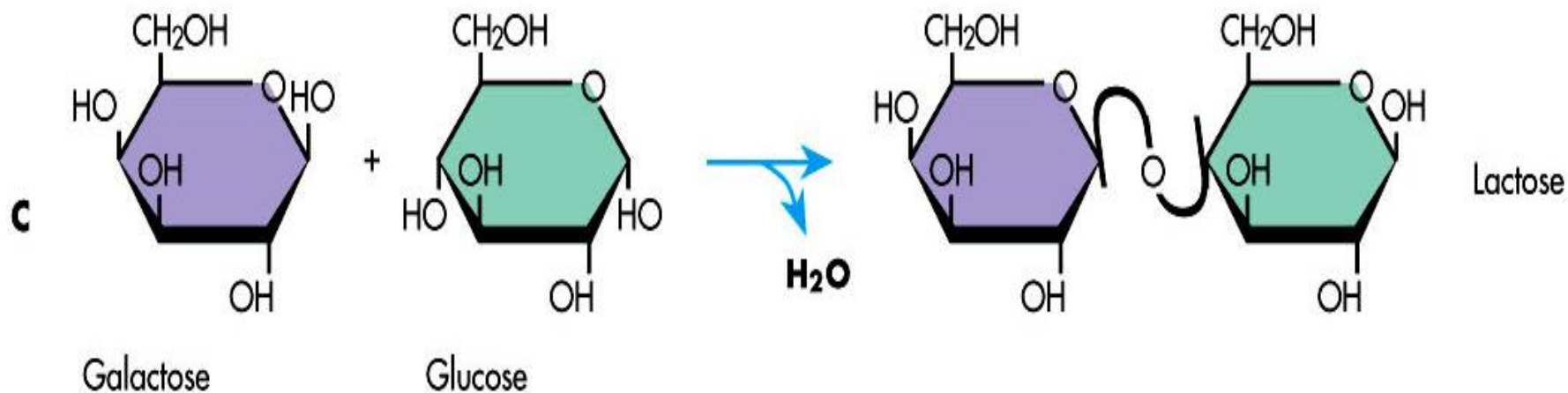
- D-глюкоз ба D-фруктозаас үүсдэг дисахарид.
  - Глюкозын C₁ болон фруктозын C₄-ийн хооронд гликозидын холбоо үүснэ.

Мальтоз

- **Мальтоз** (солодын буюу соёолжийн сахар) нь гидролизод ороод β -D-глюкозын 2 молекул үүсгэнэ. Мальтоз нь дангаараа арвай, хөх тариа, улаанбуудай, улаан лооль зэрэг ургамалд тохиолдоно.

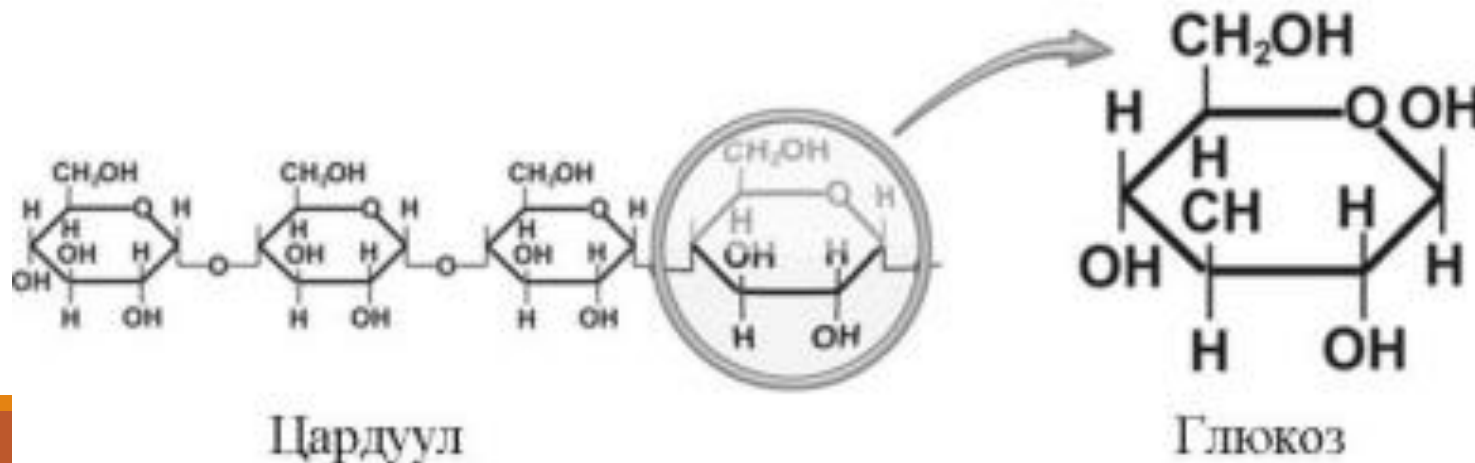
D- глюкоз α -гликозидын холбоогоор холбогдож үүссэн дисахарид. Цардуул, гликогенийг амилазаар үйлчлэхэд үүснэ.

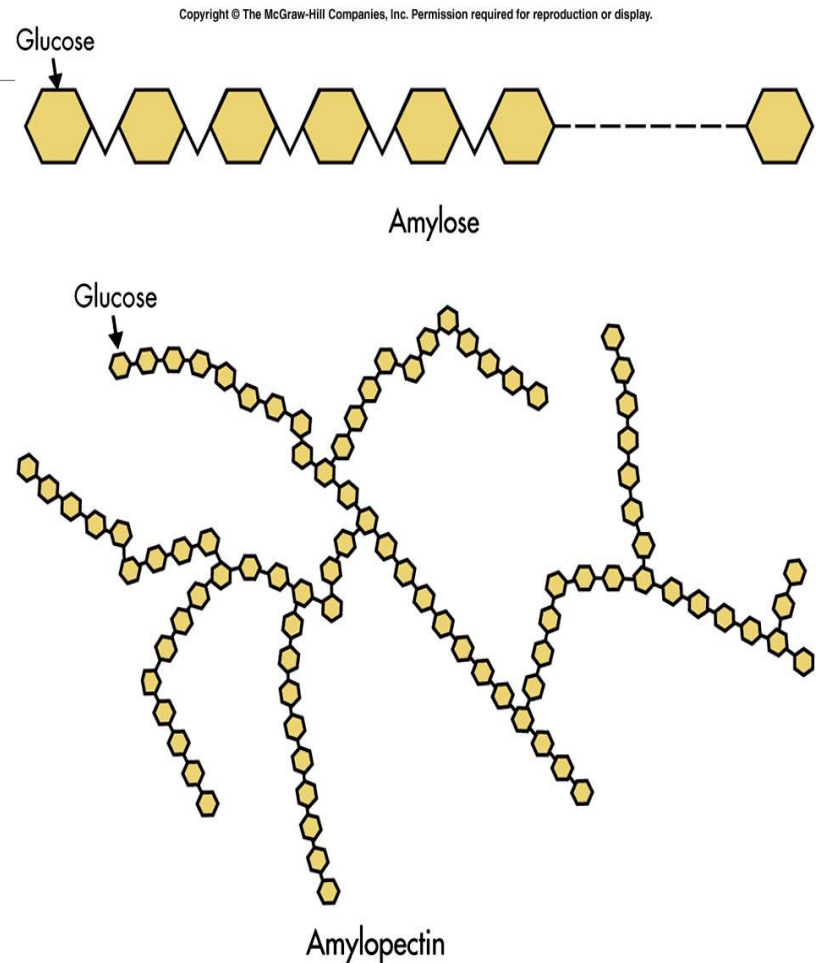
● Полисахарид

- **Гомополисахарид (гомогликан):** нэг төрлийн моносахаридаас тогтсон.
- **Гетерополисахарид (гетерогликан):** 2 буюу түүнээс дээш төрлийн моносахаридуудаас тогтсон.

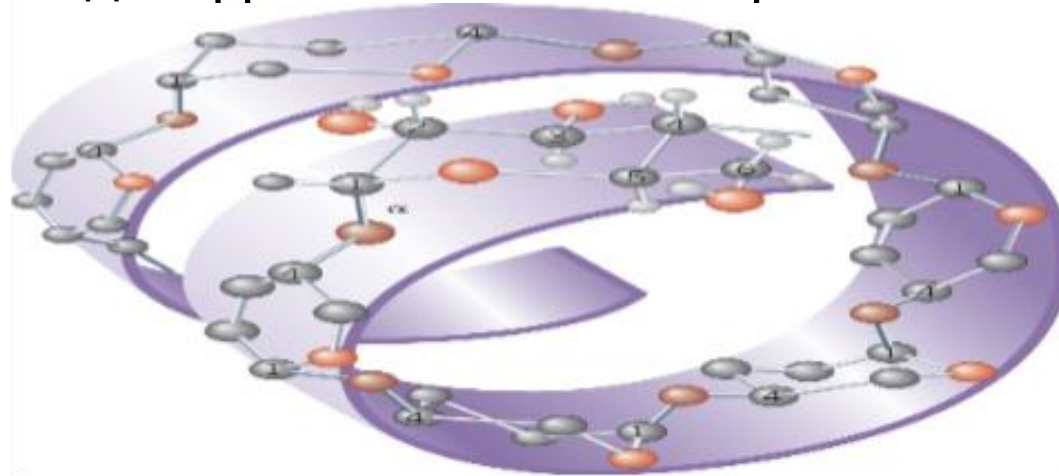

Цардуул

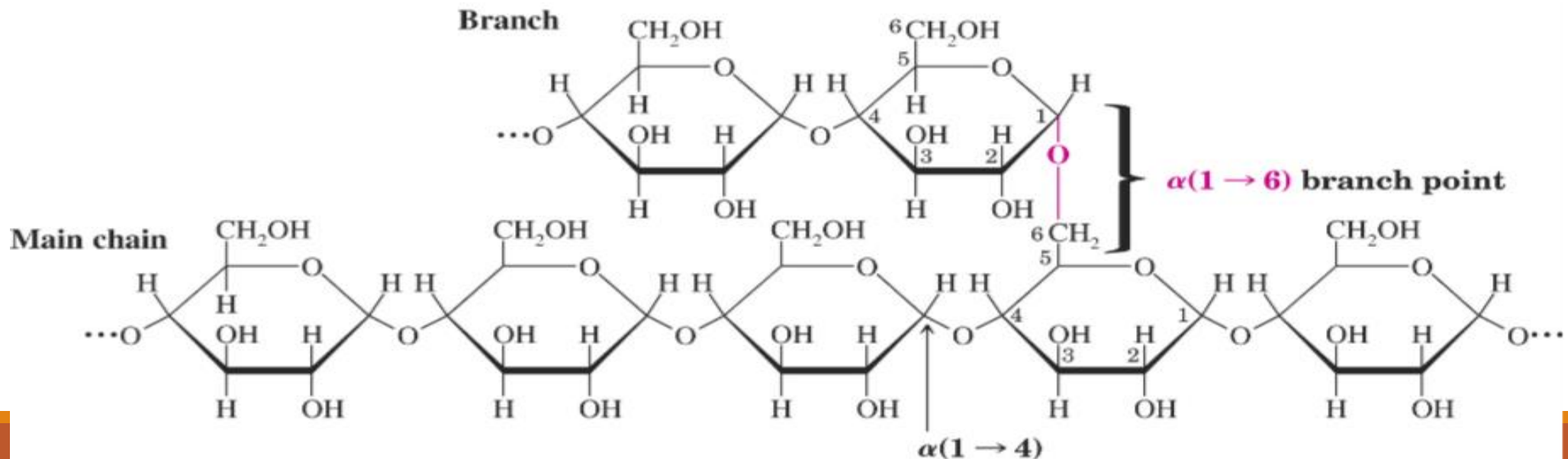
- Ургамлын нүүрсусны нөөц.
- 3000 моносахараас тогтсон
- Амилоза ба амилопектинээс тогтоно.
- **Амилоза**-д D-глюкозын молекулууд хоорондоо 1,4-холбогдсон. Алфа холбоотой

Дундаа хөндий үүсгэн хеликс хэлбэртэй.

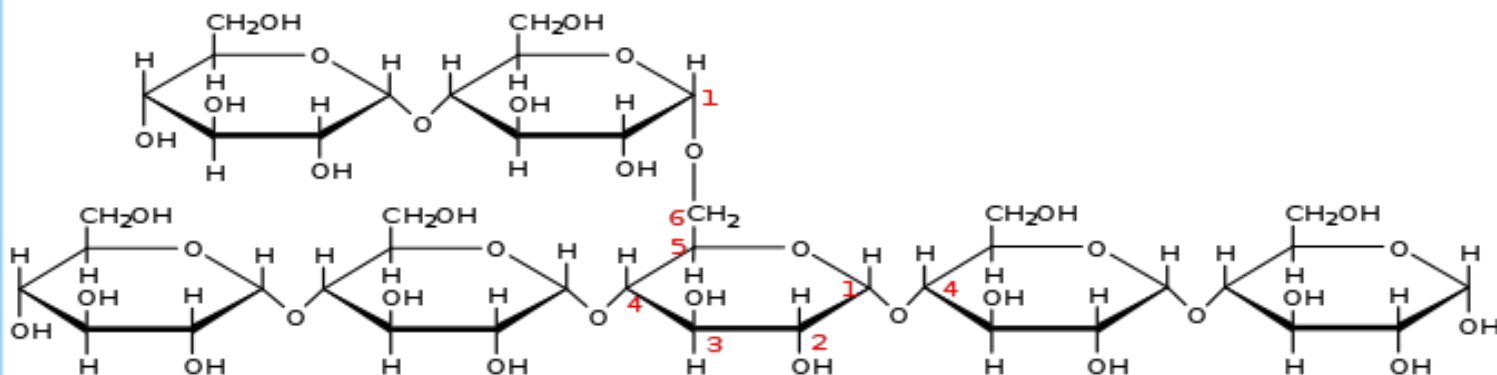

- Амилопектин нь амилозын адил холбогдохоос гадна 24-30 глюкопиранозын нэгжийн дараагаас салбарлана. / α -(1 $\Rightarrow$ 6)-холбоогоор/

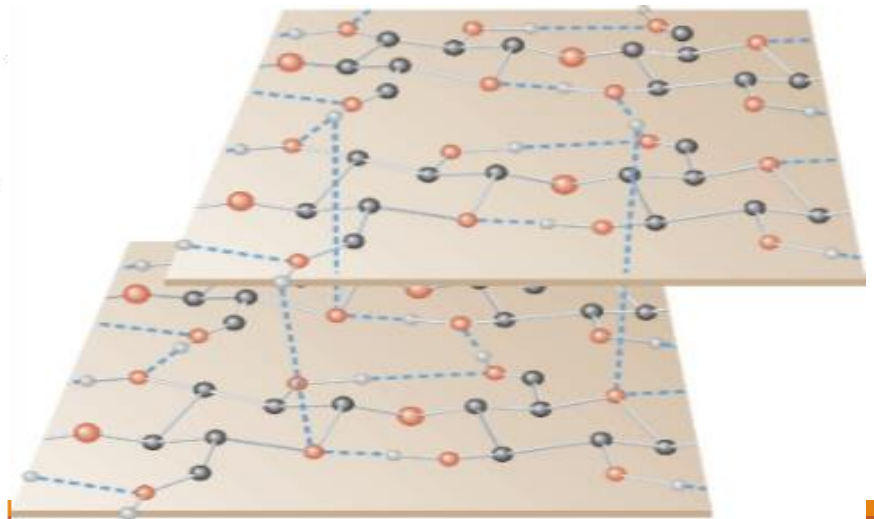
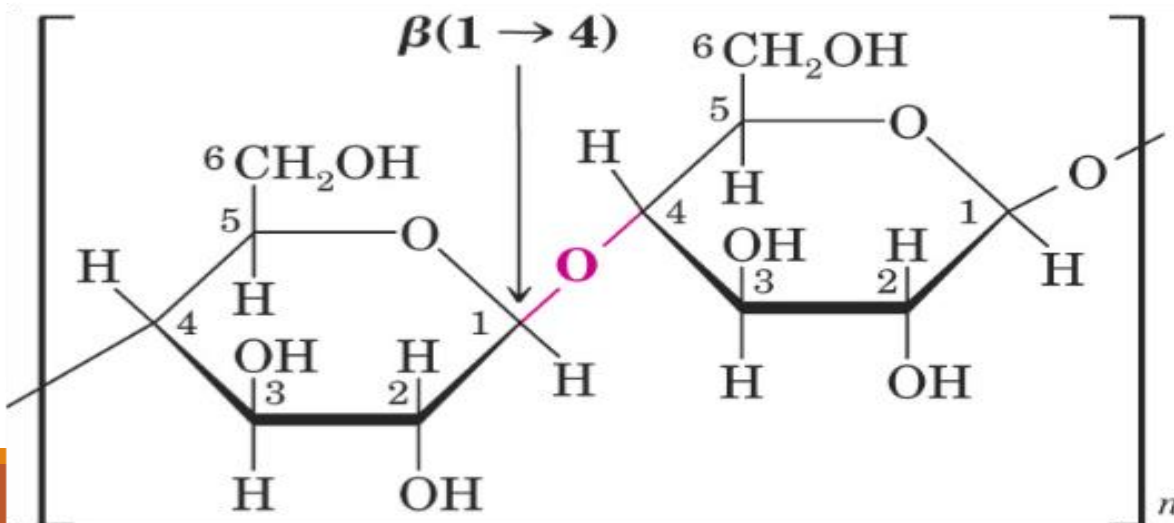
● Гликоген

- Нөөц полисахарид болох ба элэг ба булчинд агуулагдана.
- Амилопектинтэй төстэй ба ялгаа нь түүнээс илүү их салбарласан.
- Ферментийн нөлөөгөөр биеийн ба оюуны хөдөлмөрийн ачаалал ихтэй үед глюкоз, улмаар сүүний хүчил үүсгэдэг.

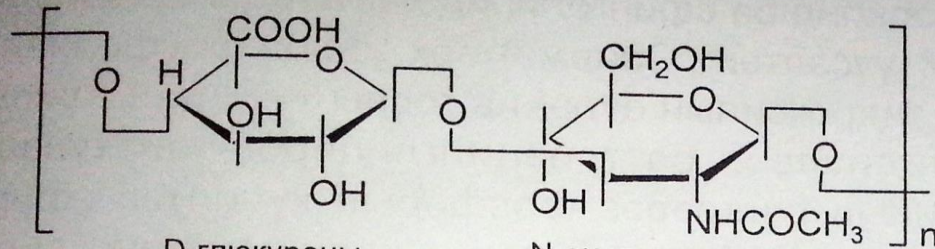
●Целлюлоза /эслэг/

- Бүтцийн нэгж нь D-глюкопиранозидууд ба $\beta(1 \rightarrow 4)$ - гликозидийн холбоогоор холбогдоно.
- Салбарлаагүй шулуун байгуулалттай.
- Зэргэлдээх ОН бүлгүүдээр хоорондоо устөрөгчийн холбоогоор дамжин холбогдож уусдаггүй, хатуу, биелэг материал бүрэлдэнэ.
- Хүнд β -глюкозидын холбоог задлах энзимгүй учир боловсруулж чадахгүй.

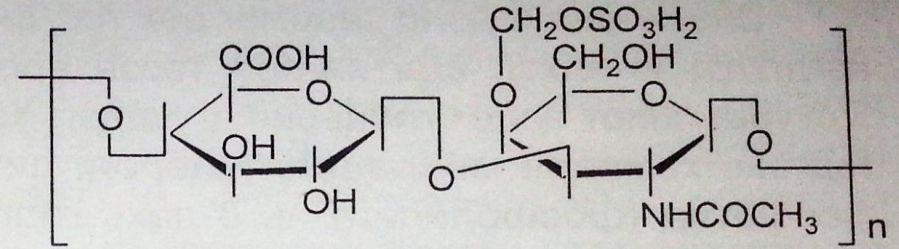
гетерополисахар

D-глюкуроны
хүчлийн үлдэгдэл

N-ацетилглюкоз-
амины үлдэгдэл

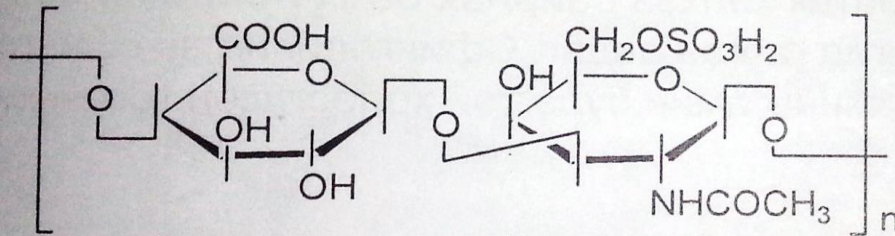
Гиалуроны хүчил (холбогч эдэд тархсан)

D-глюкуроны
хүчлийн үлдэгдэл

N-ацетилгалактозами-
4-сульфатын үлдэгдэл

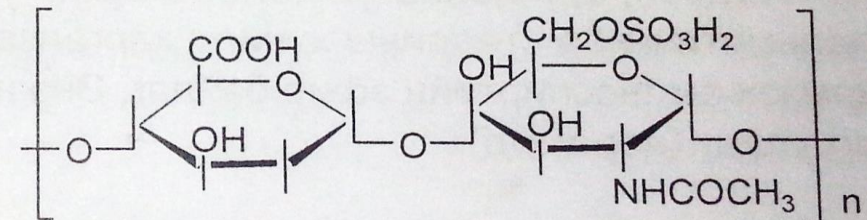
Хондроитин-4-сульфат
(холбогч эдэд тархсан)

D-глюкуроны
хүчлийн үлдэгдэл

N-ацетилгалактозамин-
6-сульфатын үлдэгдэл

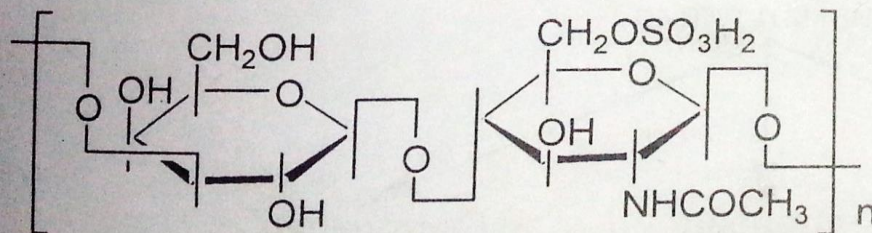
Хондроитин-6-сульфат
(холбогч эдэд тархсан)

D-глюкуронат-2-
сульфатын үлдэгдэл

N-ацетилглюкозамин-
сульфатын үлдэгдэл

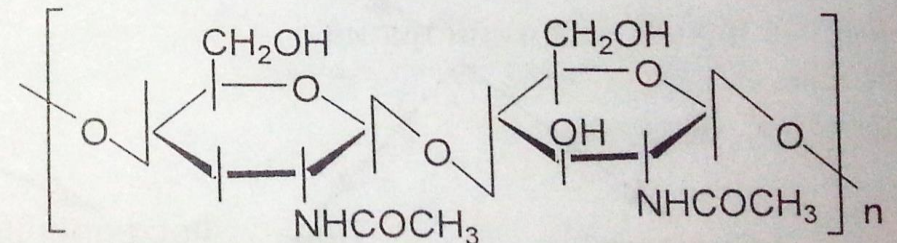
Гепарин (антикоагулянт тул
тромбыг уусгахад хэрэглэнэ)

Галактоза

N-ацетилглюкозамин-
6-сульфатын үлдэгдэл

Кератансульфат (үхрийн нүдний
эвэрлэг бүрхэвчнээс ялган авсан)

N-ацетилглюкоз-
амины үлдэгдэл

N-ацетилглюкоз-
амины үлдэгдэл

Хитин (сээр нуруугүйтний гадаад бүрхүүл)

2.31-р зураг. Зарим гетерополисахаридын бүтцийн томъёо.

Дүгнэлт

- Моносахарид гидролизод орохгүй энгийн нүүрс ус. /глюкоз/
- Дисахарид нь гидролизод орж 2 моносахарид үүсгэнэ/сахароз/
- Олигосахарид нь 4-10 моносахаридтай
- Полисахарид нь 10-аас дээш моносахаридтай
- Моносахаридууд нь гликозидын холбоогоор холбогдоно.
- Фищерийн проекц ба Хавортын томъёо

Асуулт хариулт

